

С. В. І В А Н О В,
член-кореспондент НАН України,
професор, доктор економічних наук,
завідувач кафедри фінансів і маркетингу
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури,
вул. Чернишевського, 24а, 49600, Дніпро, Україна

ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КРАЇН ПІСЛЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ВОЄН: НЕВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано досвід економічного відновлення та розвитку країн після воєн. Визначено основні чинники, що забезпечили економічний успіх таких країн, як Німеччина, Японія, Південна Корея та Грузія. Розглянуто заходи, послідовна реалізація яких дозволить Україні реконструювати економіку та реалізувати свій потенціал розвитку.

Ключові слова: досвід повоєнного відновлення; економічне зростання; соціально-ринкова економіка; ключові галузі розвитку; зайнятість; продуктивність праці; соціальна політика. Бібл. 10; табл. 4; рис. 1.

S E R G I I I V A N O V,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department of Finance and Marketing
Prydniprov'ska State Academy of Civil Engineering and Architecture,
24a, Chernyshevskogo St., Dnipro, 49600, Ukraine

ECONOMIC RECOVERY AND DEVELOPMENT OF COUNTRIES AFTER ARMED CONFLICTS AND WARS: UKRAINE'S OPPORTUNITIES THAT HAVE NOT LOST YET

Experience of economic recovery and development of countries after wars is analyzed. The main factors that ensured the economic success of such countries as Germany, Japan, South Korea and Georgia are identified. The author considers the measures, which consistent implementation will allow Ukraine to reconstruct the economy and realize its development potential.

Keywords: post-war recovery experience; economic growth; social and market economy; key areas of development; employment; labor productivity; social policy.

References 10; Tables 4; Figure 1.

Сучасні політики основною причиною спаду економічного розвитку в країні вважають події 2014 р., які призвели до анексії Криму та збройного конфлікту на Сході нашої країни. Зрозуміло, що ці події істотно вплинули на динамічний розвиток країни. Але, на нашу думку, більшість політиків усе ж таки спекулюють на

даній темі, адже основні проблеми, що склалися в Україні, зумовлені непослідовними та непродуманими реформами у сфері економіки.

Нагадаємо, що економіка України є 50-ю у світі за розміром ВВП за паритетом купівельної спроможності – 353 млрд. дол. (оцінка МВФ за 2016 р.). З 2000 до 2008 р. ВВП країни постійно зростав і досяг 74,2% рівня 1990 р. У 2009 р. в умовах фінансової кризи темпи зростання уповільнилися, а з 2013 р. ВВП країни починає падати і у 2016 р. досягає 59,9% рівня 1990 р. [1].

Під час збройного конфлікту економіка країни знову зазнала кризи: валютні резерви скоротилися, ВВП знизився майже на 20%, а інфляція сягнула майже 60%. За рахунок підтримки міжнародного співтовариства та кредитів МВФ у 2015 р. економічну ситуацію вдалося стабілізувати і навіть досягти зростання ВВП. Проте залишаються невирішеними проблеми відновлення та розвитку країни.

Найбільш відомий досвід повоєнного відновлення – економічне зростання після Другої світової війни, так званий післявоєнний економічний бум (золоте століття капіталізму), що почався після її завершення в 1945 р. й тривав до кінця 1970-х років.

Післявоєнний економічний бум характеризувався високим і сталим економічним зростанням, практично повною зайнятістю в європейських і східноазіатських країнах, зокрема, в тих, які були дуже спустошені війною, а саме: в Японії (японське економічне диво), Західній Німеччині (економічне диво), Франції (славне тридцятиріччя), Італії (італійське економічне диво) і Греції (грецьке економічне диво).

Досвід швидкого економічного зростання у цей період становить особливий інтерес для України, яка потребує відшкодування втрат від анексії Криму та швидкого і якісного відновлення зруйнованої воєнними діями економіки Донбасу. Крім того, вся економіка потребує нової концепції реконструкції, яка б відповідала сучасним умовам.

Отже, **мета статті** – проаналізувати основні чинники, що забезпечували відновлення та розвиток країн після воєн і воєнних конфліктів, для їх урахування при створенні нової концепції реконструкції економіки України.

У ХХ ст. крім двох світових воєн сталося понад 350 локальних воєн і воєнних конфліктів. Якщо до Першої світової війни зафіксовано всього 36 локальних воєн і воєнних конфліктів, то в період між світовими війнами їх налічувалося 80, а після Другої світової війни – більш як 250. Після 1945 р. у воєнних діях брали участь понад 12 млн. військовослужбовців майже із 100 країн світу, а кількість загиблих перевищила 35 млн. осіб (у роки Першої світової війни загинуло 10 млн. осіб, Другої світової – 54 млн.) [2].

У Женевських конвенціях 1949 р. разом з терміном “війна” використовують вирази “міжнародний збройний конфлікт” (ст. 2) і “неміжнародний збройний конфлікт” (ст. 3). Таким чином, починаючи з 1950-х років, термін “збройний конфлікт” вживають набагато частіше, ніж термін “війна”. Цю заміну зумовлено насамперед політичними та ідеологічними міркуваннями, спробою змістити акценти у цих поняттях, а також заборонаю війни як засобу вирішення міжнародних суперечок.

Зрозуміло, що межа відмінності між “війною” і “збройним конфліктом” є досить умовною, хоча такий поділ має певне значення для права, застосовуваного під час збройних конфліктів. При цьому вважається, що поняття “збройний конфлікт” є більш широким і включає поняття “війна”. Але не всякий збройний конфлікт можна назвати війною, оскільки між ними існує велика різниця.

Наведемо найширше визначення війни. Так, війна – це організована, ініційована, спровокована збройна боротьба між державами, групами держав, націями,

народами з метою відстоювання інтересів, захисту від нападу, захоплення території та цінностей, утвердження панування. Війна має виражений суспільно-політичний зміст, за висловом німецького військового теоретика фон Клаузевіца, війна є знаряддям політики, продовженням державної політики іншими засобами.

З юридичної точки зору війна має такі ознаки: формальний акт оголошення; розрив дипломатичних відносин між воюючими державами; анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних; запровадження спеціального правового режиму, який характеризує часткові обмеження прав людини, тощо. Таким чином, війна – це збройна боротьба двох і більше держав, що характеризується формальним актом її оголошення.

У текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів досить часто вживається термін “збройний конфлікт”, але вони не містять визначення цього поняття. Його відсутність супроводжується певними як теоретичними, так і практичними труднощами з уніфікації його застосування. У ст. 2 Женевських конвенцій зазначається, що “ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни” *. Отже, якщо виникає збройний конфлікт між двома або кількома державами, то міжнародне гуманітарне право набирає чинності автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну і чи визнають учасники конфлікту стан війни. Єдиною підставою, достатньою для застосування гуманітарного права, є наявність збройного конфлікту. Таким чином, під збройним конфліктом можна розуміти збройну боротьбу між державами (міжнародний) або між державою і антиурядовими військовими формуваннями (неміжнародний).

До найвідоміших сучасних локальних воєн можна віднести Корейську війну, війну у В’єтнамі та Афганістані, а також Громадянську війну в Сирії. Найвідоміші воєнні конфлікти такі: Кіпрський конфлікт (або Кіпрська суперечка), Грузино-російська криза, озброєний конфлікт на Сході України. Порівняно із світовими війнами локальні характеризувалися меншою кількістю країн-учасниць, незначним просторовим розмахом воєнних дій, що велися, як правило, з обмеженими політичними і військовими цілями, із застосуванням традиційних сил і засобів збройної боротьби. Організований фронт у ряді випадків був відсутній. Більшість локальних воєн виникали без оголошення і починалися з провокацій або прикордонних інцидентів, які потім переростали у військові зіткнення великого масштабу. Сторона, яка нападає, прагне до максимальної концентрації сил для раптового удару на самому початку воєнних дій і завдання рішучої поразки збройним силам супротивника до завершення їх розгортання і переведення економіки на воєнний стан.

Воєнні конфлікти мали ще більш обмежені політичні цілі та ще менші просторові й тимчасові масштаби. Зазвичай це були озброєні повстання і заколоти, прикордонні збройні конфлікти та інциденти, причому якщо в ході локальних воєн стан суспільства воюючих держав якісно змінювався, то за воєнних конфліктів кардинальної перебудови державного механізму не відбувалося, тобто не спостерігалося мобілізаційного розгортання сил і переведення економіки на військові рейки.

Для скорішого завершення війни або збройного конфлікту необхідно чітко розуміти мету протистояння. Таке розуміння дає можливість пошуку прийняттого для сторін компромісу. Мету війни найкраще сформулював Б.Х. Ліддел Гарт у

* Конвенція про захист цивільного населення під час війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

своїй “Стратегії непрямих дій” (1954) [3]. Він вважав, що метою війни є мир кращий, ніж довоєнний. Концепція “кращого світу” дозволяє поділити війни на “справедливі”, що ведуть до розвитку людського суспільства в цілому, і “несправедливі”, що ведуть до його руйнування або спрощення.

Країни ведуть війну не заради самої війни, а заради досягнення політичних цілей. Тому “перемога” – це не військове, а політичне поняття. Військова мета – лише засіб досягнення конкретної політичної мети і визначається нею. Воєнні дії є лише базою для політичних рішень і призначені, скоріше за все, для примушення до ухвалення цих рішень, ніж для завоювання. Щодо цілей воєн, які ведуть імперії, то вони прагнуть встановити контроль над максимальною кількістю ресурсів і переформатувати “світовий порядок” під свої інтереси.

К. фон Клаузевіц запровадив такий вислів: “Війна є ніщо інше, як продовження політики, із залученням інших засобів” (“Про війну”, 1832) [4]. Це означає, що війна – це лише частина політики, а власне бойові дії – це лише складова частина воєнно-політичних дій політичного керівництва однієї країни у відношенні до іншої. Отже, можна сказати, що війна – це проміжний етап, що фіксує неможливість компромісу конфлікуючих сторін і покликаний створити нові умови, в яких компроміс буде можливий або потреба в ньому відпаде у зв’язку із знищенням однієї із сторін конфлікту.

З економічної точки зору відмінність між війною і збройним конфліктом полягає в масштабах економічних змін і завданих збитків. Так, війна призводить до якісної зміни стану суспільства, тому що державні інститути починають виконувати специфічні функції, зумовлені саме війною. Внаслідок цього життя суспільства у цілому та економіку зокрема перебудовують для забезпечення перемоги над ворогом. Під час збройного конфлікту політична мета є більш обмеженою, ніж у ході війни. Він не супроводжується докорінною зміною всього державного механізму на воєнний лад. Отже, збройний конфлікт між державами і групами всередині держав (такими, як повстанці) вважається громадянською війною, а не війною відповідно до міжнародного права.

Комплекс заходів з відновлення економіки після війни і збройного конфлікту має значні відмінності. Під відновленням після воєн спочатку розумілося фізичне відродження зруйнованих промислових підприємств, об’єктів соціальної сфери, розореного сільського господарства тощо. Поступово це поняття поглиблювалося. На межі 1940–1950-х років використовувався критерій, за яким під відновленням малися на увазі досягнення довоєнних обсягів валової продукції в грошовому обчисленні. Пізніше (в 1970–1980 рр.) прийшло розуміння відновлення як складного явища економічного, соціального і демографічного характеру.

Сьогодні, в найзагальніших рисах, відновлення економіки можна трактувати як комплекс заходів у різних сферах господарської діяльності країни, спрямованих на відновлення її конкурентоспроможності, налагодження виробництва, підвищення рівня життя людей і внутрішнього та зовнішнього попиту на основі інноваційних підходів і технологій.

Відновлення економіки має відбуватися на основі розробки спеціальних програм з “реанімації” господарської діяльності країни, спрямування всіх зусиль на відновлення сфери промисловості та сільського господарства. Відновлення економіки після збройного конфлікту так само вимагає розробки заходів, необхідних для відродження і подальшого розвитку економіки конкретного регіону, повернення населення та забезпечення гідних умов його існування, вирішення породжених конфліктом різноманітних соціальних проблем, відновлення інфраструктури та її інтеграції з іншими регіонами країни, розробки механізму забезпечення джерел відновлення.

Відомим прикладом відродження зруйнованої економіки Західної Європи є повоєнний (після Другої світової війни) “план Маршалла”. Передумовами для початку його впровадження стали складні економічні обставини в Західній Європі в повоєнний період. Європейські країни (насамперед, Німеччина, Франція, Італія) без зовнішньої допомоги не могли забезпечити стабільне функціонування власних економік. “План Маршалла” почав реалізовуватися з 1947 р. і був зосереджений на таких аспектах, як підвищення продуктивності праці у промисловості та сільському господарстві, фінансова стабілізація та розвиток торгівлі. Саме завдяки “плану Маршалла” було розроблено механізм використання власних і запозичених коштів (коли перші використовуються для поточних витрат, а другі – для капітальних інвестицій). Більше того, фінансова допомога була пов’язана з реалізацією структурних реформ, спрямованих на нарощування виробництва та розвиток торгівлі*.

Як бачимо, за 1947–1952 рр. країнам Європи вдалося досягти рівня майже повного відновлення економіки високорозвинутого індустріального регіону з населенням майже 400 млн. осіб. Наведені в таблиці 1 дані показують, що, згідно з “планом Маршалла”, США надавали безоплатну фінансову допомогу (але її обсяг становив у середньому до 10% ВВП по європейських країнах). Також надавалися кредити і був забезпечений доступ продукції європейських підприємств на американський ринок.

Таблиця 1

Обсяг фінансової допомоги країнам Західної Європи згідно з “планом Маршалла”*

Країни	ВВП у 1947 р.	Допомога згідно з “планом Маршалла” (млн. дол.)				ВВП у 1952 р.	Приріст ВВП (% до 1947 р.)
		всього	% до ВВП	у тому числі:			
				гранти	позики		
Велика Британія....	327044	16077	4,9	14137	1939	357585	+9,3
Франція.....	168330	13677	8,1	12540	1137	240287	+42,7
Італія.....	134446	7604	5,7	7123	482	190541	+41,7
ФРН.....	161011	7009	4,4	5915	1093	314794	+95,5
Нідерланди.....	48613	5461	11,2	4621	840	63162	+29,9
Греція.....	13272	3562	26,8	3562	0	15878	+19,6
Австрія.....	15102	3366	22,3	3366	0	27484	+82,0
Бельгія.....	40563	2819	6,9	2476	343	49486	+22,0
Данія.....	25020	1376	5,5	1208	168	30144	+20,5
Норвегія.....	15395	1287	8,4	1089	198	19347	+25,7
Туреччина.....	29064	1135	3,9	706	428	43295	+49,0
Ірландія.....	9196	743	8,1	97	646	10753	+16,9
Швеція.....	43206	541	1,3	438	103	49690	+15,0
Португалія.....	16943	258	1,5	76	182	18428	+8,8

* Складено автором за: Напрями надання міжнародної фінансової та технічної допомоги в рамках плану Маршалла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/1113/1/Комар%20Н..pdf>.

Важливою особливістю “плану Маршалла” була принципово нова схема розрахунків за кредитами, яка вела до багаторазового збільшення задіяних коштів. Наприклад, німецький завод замовляв деякі деталі в США. Проте американський виробник цих деталей отримував за них гроші (у дол.) не від замовника, а з урядового фонду “плану Маршалла”. Замовник же вносив еквівалент у німецьких марках у спеціально створений європейський фонд. У свою чергу, з коштів цього фонду фінансувалися довгострокові пільгові кредити підприємствам для нових

* Відновлення економік європейських країн і України: історичний досвід та сучасні виклики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukranews.com/ua/publication/1784-vidnovlennya-ekon...-ta-suchasni-vyklyky>.

інвестицій. У кінцевому підсумку, в міру повернення підприємствами своїх боргів, кошти фонду дозволили європейським державам розплатитися і з США.

Така підтримка, безумовно, відіграла свою позитивну роль. Водночас необхідно вказати, що не тільки грошова допомога визначила успіх, але й організаційна робота, яку проводила американська адміністрація, добиваючись від західноєвропейських держав згаданої та самостійної роботи з відновлення зруйнованих економік їх країн. І все ж, на наш погляд, вирішальним моментом у “плані Маршалла” стали зусилля самих європейців – ентузіастів ідеї відродженої, мирної та об’єднаної Європи, які змогли самостійно й успішно вирішити свої економічні проблеми.

У цьому зв’язку насамперед доцільно проаналізувати досвід Німеччини, яка пережила швидке та ефективне економічне відновлення. “Німецьке економічне диво” становить приклад успішного виходу з гострої кризи в результаті виважених дій політичного керівництва, що втримало політичну стабільність і збалансувало втручання держави в економічне життя країни, на основі створення бази для швидкого розвитку економіки, в поєднанні із зовнішньою економічною підтримкою.

Міністр економіки Німеччини Л. Ерхард, який увійшов в історію як батько “німецького економічного дива”, заклав фундамент соціальної ринкової економіки, почавши в 1948 р. економічну і грошову реформу. Основні тези його плану такі: зробити економіку передбачуваною; за допомогою одержуваних завдяки “плану Маршалла” коштів добитися тривалого стабільного поживлення; при важкому матеріальному руйнуванні економіки доцільно почати оновлення речового виробничого капіталу для забезпечення високої продуктивності праці; підвищення продуктивності праці необхідно добитися стимулюванням виробництва споживчих товарів; кінцевою метою будь-якого господарювання може бути тільки споживання [5].

Головними елементами запропонованої Л. Ерхардом моделі розвитку “соціального ринкового господарства” були:

- цільова настанова – високий рівень добробуту всіх верств населення;
- шлях досягнення мети – вільна ринкова конкуренція і приватне підприємництво;
- ключова умова досягнення мети – активна участь держави в забезпеченні передумов і умов конкуренції [5].

Концепція “соціального ринкового господарства” Л. Ерхарда, заохочуючи приватну конкуренцію і створюючи товарний достаток, за допомогою прийнятого закону про попит і пропозицію, утримувала ринок у певних межах і зменшувала його негативні наслідки для соціально незахищених груп (безробітних, малозабезпечених тощо), а також надавала підтримку через дотації деяким галузям (сільському господарству, гірничодобувній і суднобудівній промисловості). Крім того, було вжито спеціальних заходів щодо недопущення надмірної концентрації виробництва і капіталу, щоб уникнути формування монополій [5]. Запропонована Л. Ерхардом модель соціально-ринкової економіки зумовила успіх концепції устрою держави. Вона показала вдале поєднання економічної та соціальної політики.

Історія економічного відродження Німеччини після Другої світової війни є одним з прикладів успішної реалізації ідей лібералізації економіки за збалансованої участі держави в економічному житті.

На особливу увагу заслуговує досвід Японії у післявоєнній відбудові економіки, бо за 1935–1945 рр. Японія втратила майже 70% активів. Відразу після поразки у війні кілька молодих чиновників почали розробляти план відновлення японської економіки. Це були інженери-електрики Сабуро Окіто (Saburo Okita) і Йоносуке Гото (Yonosuke Goto). Вони проводили наради-дослідження з різних тем відновлення,

які організували щотижня за участю посадовців і науковців [6]. Наради були розпочаті як приватні, але пізніше офіційно визнані як спеціальне дослідження комітету Міністерства закордонних справ. За результатами таких нарад був підготовлений Заключний звіт, який опубліковано у вересні 1946 р. Цей звіт під назвою “Основні проблеми економічної реконструкції Японії” є відомим прикладом розвитку японського економічного мислення. Багато ідей з нього є актуальними для політики Японії та інших країн і сьогодні. Методологічні підходи, запропоновані у звіті, були застосовні й до інших країн. Наприклад, проект рекомендацій з політики для Киргизстану в 1992 р. професора Татсуо Канеда (Tatsuo Caneda) або доповідь про В’єтнам у 1994 р. професора Кірепу Ішікава (Сігеру Ishikawa) були дуже схожі на вже згаданий звіт. Зрозуміло, що багато галузей цих країн відрізняються від японських, але процедура і методологія для виявлення економічних проблем можуть і сьогодні бути використані після вивчення звіту японських фахівців.

Звіт складався з двох частин. Перша присвячена аналізу нової глобальної ситуації, історичного стану і географічного положення переможеної Японії. У цій частині також було ретельно вивчено причини поразки у війні і відзначено деякі позитивні аспекти ситуації, що склалася. Друга частина окреслювала пропозиції щодо розвитку галузей і стимулювання експорту, з конкретними діями і необхідними заходами державної політики. При цьому відновлення сектору за сектором реальної економіки розглядалось як домінуюче завдання, тоді як грошово-кредитні та податково-бюджетні проблеми розглядались як другорядні.

Основні ідеї, що містилися у звіті, можна згрупувати таким чином:

- економічна політика Японії має базуватися на глибокому аналізі зсуву глобальних тенденцій;
- повинна бути розроблена і впроваджена всеохоплююча і конкретна стратегія відновлення, що має ґрунтуватися на індустріалізації, вдосконаленні технологій і динамічному розвитку торгівлі;
- на етапі відновлення інвестиції мають стати основним пріоритетом, споживання повинно бути обмежене (населення терпить низький рівень життя доти, доки економіка не покаже сталих темпів зростання);
- мають бути відновлені й вільні ринки через концентрацію зусиль на насичення ресурсами;
- для відновлення галузі необхідно ретельно проаналізувати ключові аспекти і запропонувати реалістичні та конкретні програми розвитку (як зазначалося, Японія має, насамперед, відновити технологічно передові галузі промисловості, а оскільки порівняльні переваги в текстильній галузі та в сільському господарстві було втрачено, то позначився їх очікуваний розвиток в інших частинах Азії).

Існує перебільшене уявлення про обсяг наданої Японії економічної допомоги з боку США, яка головним чином виділялася в 1945–1952 рр. як пільгові кредити у грошовій і натуральній формах на суму 2,4 млрд. дол. (у середньому 4,5% ВВП Японії на той час). Крім того, Світовий банк надав Японії кредити на суму 860 млн. дол. * [6].

Становить інтерес історія повоєнного відродження Південної Кореї **. Економічні реформи в Кореї розпочалися у 1961 р., коли до влади прийшла нова команда

* Економічний потенціал і тенденції розвитку Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukrefs.com.ua/120749-Економический-потенциал-и-тенденции-развития-Японии.html>.

** Економічне диво за одне покоління: Південна Корея – приклад для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/400091/ekonomichne-divo-za-odne-pokolinnya-pivden-na-koreya-priklad-dlya-ukrayiny>.

реформаторів на чолі з генералом Пак Чон Хі. Головним напрямом дій його адміністрації в економічній сфері було перетворення країни з відсталої аграрної на сучасну індустріальну на основі централізованого управління [7]. Головними економічними цілями уряду були посилення значення ключових галузей промисловості, зменшення безробіття і впровадження ефективніших управлінських підходів. Ряд заходів було спрямовано на збільшення експорту, що означало підвищення конкурентоспроможності південнокорейських товарів і продуктивності праці. Ключовими галузями промисловості було визнано електроніку, суднобудування і автомобільну промисловість. Уряд усіляко заохочував відкриття нових виробництв у цих галузях.

У результаті проведених заходів зростання промислового виробництва становило 25% на рік, причому в середині 1970-х років темпи збільшилися до 45% на рік. З 1960-х років корейська економіка почала бурхливо розвиватися. За майже три десятиліття (з 1962 по 1989 р.) ВВП збільшувався в середньому на 8% на рік (з 2,3 млрд. дол. у 1962 р. до 204 млрд. дол. у 1989 р.). Середній річний дохід населення зріс з 87 дол. на 1 особу в 1962 р. до 4830 дол. у 1989 р. Частка промислового сектору в 1962 р. становила 14,3% ВВП, а в 1987 р. – 30,3%. Обсяг торгівлі товарами народного споживання підвищився з 480 млн. дол. у 1962 р. до 127,9 млрд. дол. у 1990 р.

Наприкінці 1980-х років внутрішній ринок Південної Кореї став основою економічного піднесення. Зростання попиту на автомобілі та інші дорогі товари було зумовлене збільшенням загального підвищення платоспроможності населення. Внаслідок цього спрямована на експорт корейських товарів економічна політика уряду змінилася в бік самозабезпечення, що привело до зменшення залежності від інших держав. Особливо в ці роки бурхливо розвивався сектор послуг.

На наш погляд, інтерес становить і сучасний досвід відновлення та розвитку Грузії. Збройний конфлікт 2008 р. завдав серйозної шкоди економіці країни. Так, якщо у 2003–2005 рр., за даними Standard & Poor's, експорт показував щорічний приріст на 36%, то через конфлікт він знизився до 8%, оскільки економіка Грузії була залежною від РФ (до конфлікту вона продавала Росії до 80% усього свого вина і 70% мінеральної води). З початком конфлікту темпи зростання ВВП Грузії знизилися з 9% до 2%, а у 2009 р. і зовсім почалася рецесія. Підприємства закривалися через військові дії та відсутність замовлень. Промислове виробництво впало з 35% до 6%, а безробіття збільшилося з 13,3% до майже 17%.

Партія, що прийшла до влади завдяки “революції троянд”, почала відновлювати економіку за рахунок кредитів міжнародних фінансових інститутів. Так, МВФ, Світовий банк і Євросоюз надали Грузії 4,5 млрд. дол. (з яких кредити – 2,5 млрд. дол., а 2 млрд. дол. – грант). Рівень державного боргу подвоївся й склав 42% ВВП. Основні вимоги МВФ до уряду Грузії полягали в такому: реформування економіки, тотальна економія і скорочення заробітних плат державних службовців, вільне встановлення курсу ларі. На фоні емісії ларі реалізація даних вимог практично відразу призвела до зростання цін (інфляція зросла з 5% до 14%). Унаслідок цього проїзд у громадському транспорті подорожчав більш як у 2 рази, а ціни на хліб і м'ясо підвищились у 2,5 рази.

Незважаючи на рекомендації кредиторів, Грузії все ж таки вдалося призупинити девальвацію – курс стали утримувати штучно. При цьому нова влада реалізувала кілька корисних рекомендацій МВФ і Світового банку – почала боротьбу з корупцією, спростила адміністрування податків і стала реформувати виробництва (виробники підвищили якість, пройшли сертифікацію і вийшли на західні ринки із своєю продукцією, а також, як зазначив грузинський економіст Г. Васадзе, на ринки Китаю і Південно-Східної Азії). На це потрібен був не один рік, але результати виявилися позитивними.

Країною, яка найбільшою мірою змогла замінити для Грузії російський ринок, стала Туреччина. Вона і сьогодні є найвагомим торговельним партнером країни (16,6% усього зовнішньоторговельного обороту). Торговельний оборот між Грузією і Туреччиною в першій половині 2013 р. становив 693 млн. дол., на другому місці був Азербайджан (606 млн. дол.), на третьому – Україна (342 млн. дол.), на четвертому – Китай (302 млн. дол.) і тільки на п'ятому – Росія (277 млн. дол.). Паралельно Грузія почала інтенсивно розвивати туризм, але, звичайно ж, після завершення воєнних дій. Кількість туристів зросла практично в 5 разів: з 1 млн. до майже 5 млн. осіб на рік.

Як відомо, основою успішної економіки є соціальна політика. Тому в розвинутих країнах істотно підвищуються витрати на освіту, охорону здоров'я, допомоги. У Грузії навіть у кризовий період (2008–2010 рр.) частка бюджетних витрат на соціальні потреби становила 10,24–12,7% ВВП, але і це є досить низьким показником. Тому, на нашу думку, соціальні проблеми стали однією з причин відставки Саакашвілі.

Економічна ситуація в нашій країні, хоча і залишає бажати кращого, проте далека від глобальної катастрофи (тотальної розрухи під час Другої світової війни). Вона не може наблизитися до показників Грузії, яка під час воєнних дій демонструвала хоча і мінімальне, але зростання (до 2%). Безумовно, забезпечити економічне зростання в Україні може якнайшвидше завершення воєнних дій і стрімке проведення реформ.

У ході аналізу декількох збройних протистоянь кінця XX – початку XXI ст. Україні необхідно зробити висновки для того, щоб не допускати чужих прорахунків і помилок або нівелювати їх. У таблиці 2 згруповано основні чинники, які зумовили відновлення та розвиток країн після завершення воєнних дій у країнах, досвід яких проаналізовано.

Повертаючись до аспекту економічного відродження України, зазначимо, що всі перелічені (див. табл. 2) умови повоєнних Європи, Південної Кореї та Грузії, що сприяли їх динамічному розвитку, є і в нашій країні. Так, вітчизняними вченими під егідою Національної академії наук України в 2015 р. розроблено стратегію відродження Донбасу, що відображено у програмному документі “Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики”. У ньому визначено соціально-економічний стан Донбасу в передкризовий період, надано оцінку соціально-економічних втрат унаслідок воєнних дій, визначено пріоритети відновлення соціально-економічного потенціалу Донбасу, запропоновано інституціональне забезпечення та економіко-правові механізми відновлення Донбасу, розроблено проекти нормативних актів щодо реалізації пріоритетних напрямів державної політики відродження Донбасу [8].

Крім того, у 2015 р. було підготовлено Національну доповідь: “Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі”. В її розробці брали участь науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Інституту соціології НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, ДУ “Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього” та ДУ “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України” [9]. У доповіді досліджено історичні передумови формування соціокультурного феномену та новітні чинники трагедії Донбасу, соціально-економічні втрати України внаслідок подій на Донбасі, визначено загрози, ризики та можливості розвитку України в економічній і соціально-політичній сферах, а також пріоритети інтег-

рації українського суспільства. Проаналізовано соціально-економічні, інституційні та соціогуманітарні складові політики інтеграції українського суспільства.

Таблиця 2

Основні чинники відновлення та розвитку країн після завершення воєнних дій *

Чинники	Німеччина	Японія	Південна Корея	Грузія
Нова команда реформаторів (патріотів).....	+	+	+	+
Визначення концепції та моделі розвитку (основна мета, завдання, роль держави).....	+	+	+	+
Розробка внутрішньої та міжнародної економічної політики (стратегії розвитку).....	+	+	+	+
Реалізація структурних реформ, спрямованих на оновлення та нарощування виробництва і торгівлі, підвищення продуктивності праці, зайнятості, посилення цінової стабільності.....	+	+	+	+
Визначення пріоритетних (ключових) галузей та напрямів розвитку	+	+	+	+
Зовнішня допомога (грошова, ресурсна).....	+	+	+	+
Розроблений механізм використання власних (для поточних витрат) і запозичених (для капітальних інвестицій) коштів.....	+	+	+	+
Контроль (обмеження прав уряду) кредиторів над діями уряду (використанням отриманих коштів). Нові схеми розрахунків та погашення кредитів.....	+	+	–	–
Створення ефективної системи управління економікою (активна участь держави).....	+	+	+	+
Зростання споживання та доходів населення....	+	–	+	+
Боротьба з корупцією.....	+	+	+	+
Географічна наближеність і доступність містких ринків.....	+	–	+	+
Недопущення надмірної концентрації виробництва і капіталу, уникнення формування монополій.....	+	+	+	–
Реалізована соціальна політика.....	+	+	+	–

* Складено автором.

У наведених документах запропоновано стратегію і тактику, реалізація яких дозволить у тому числі відновити зруйновану економіку в умовах важливих змін, що відбуваються у світі, виходячи з геополітичних пріоритетів основних учасників конфлікту.

Україна, використавши істотні зовнішні фінансові надходження (табл. 3), на жаль, не направила їх у пріоритетні сфери та галузі економіки, адже саме вони могли б, “як локомотив”, дати поштовх для розвитку інших галузей, оскільки насамперед необхідно “...виділяти пріоритетні галузі, напрями головного удару. Бо, по-перше, немає в нас стільки талановитих спеціалістів, щоб забезпечувати всі напрями, а, по-друге, немає для цього достатньої бази, приладів, матеріалів і, звичайно, необхідних коштів. Тому не можна осягнути неосяжне” [10]. Президент НАН України Б.Є. Патон пропонує зосередитися насамперед на новітніх наукомістких технологіях і матеріалах, розвитку космічної, ракетної та інших галузях техніки [10]. Разом з тим у країні продовжується уповільнення технологічного розвитку. Так, у 2017 р. спостерігалось зниження кількості інвестиційних фондів з 1035 у 2016 р. до 956 у 2017 р. А перелік інвестиційних венчурних фондів в Україні свідчить, що інноваційна діяльність протягом останніх років не є об’єктом їх першочергової заінтересованості *.

* Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/%D0%A0%00>

Таблиця 3

Державний і гарантований державою борг України в динаміці за 2009–2018 рр. *

Роки	Державний і гарантований державою борг України							Державний борг до ВВП (%)
	загальний борг	приріст		зовнішній борг		внутрішній борг		
		млн. дол.	%	млн. дол.	%	млн. дол.	%	
на 31.12.2009	39685,0	—	—	26518,7	—	13166,3	—	34,7
на 31.12.2010	54289,3	14604,4	36,8	34759,6	31,1	19529,7	48,3	39,9
на 31.12.2011	59215,7	4926,4	9,1	37474,5	7,8	21741,2	11,3	35,9
на 31.12.2012	64495,3	5279,6	8,9	38658,8	3,2	25836,4	18,8	36,6
на 31.12.2013	73078,2	8583,0	13,3	37536,0	-2,9	35542,2	37,6	40,1
на 31.12.2014	69794,8	-3283,4	-4,5	38792,2	3,3	31002,6	-12,8	70,2
на 31.12.2015	65505,7	-4289,2	-6,1	43445,4	12,0	22060,2	-28,8	79,4
на 31.12.2016	70970,9	5465,2	8,3	45604,6	5,0	25366,2	15,0	81,0
на 31.12.2017	76305,2	5334,3	7,5	48989,4	7,4	27315,8	7,7	71,8
на 30.04.2018	77048,2	743,0	1,0	48080,1	-1,9	28968,1	6,0	—

* Складено автором за: Державний борг України (2009–2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debt>.

Дані таблиці 3 показують: отримані державою за останні 10 років кредити майже подвоїлися й досягли 77 млрд. дол., що дорівнює майже 72% ВВП (а це значно більше, ніж допомога, яку одержали європейські країни, згідно з “планом Маршалла”, в повоєнний період).

На початку ринкової трансформації в країні вважалося, що ринок і приватизація автоматично забезпечать інноваційність економіки та її конкурентоспроможність. Але помилкою було те, що під час приватизації майже не оцінювалися об’єкти інтелектуальної власності, а враховувалася практично тільки нерухомість. Така недооцінка (та інші чинники) призвела до того, що український олігархічний бізнес зосередився на виснажливій експлуатації фондів і сировинних ресурсів. Крім того, ситуація ускладнюється постійним впливом з країни вільного капіталу, який міг бути використаний на розвиток економіки країни та вирішення соціальних проблем.

Як уже зазначалося, не можна весь час посылатися на нестачу коштів для інвестицій в інноваційні проекти та їх широкомасштабного впровадження в господарський оборот (див. табл. 3). Необхідно врахувати досвід інших країн, переглянути парадигму моделі соціально-економічного розвитку, обрати пріоритети і на цій базі оновити середньострокову стратегію на найближчі 10 років.

На думку Дж. Сороса, для радикальних реформ нам необхідно сформувати фінансовий пакет з європейських фондів розміром 50 млрд. дол., тоді країна не перебуватиме на межі банкрутства, а розвиватиметься. Для цього в Україні вже нагромаджено певний досвід формування програм, за якими можна використовувати фінансові ресурси для цілей розвитку. Коротку характеристику цих програм наведено в таблиці 4.

Аналіз програм і стратегій, розміри фінансування та допомога донорів показали, що й досі немає відповідного плану відновлення інфраструктури Донецької та Луганської областей, єдиного центру акумуляції коштів і координації їх використання та контролю. Реальна оцінка необхідного фінансування Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України * також викликає сумніви. Розміри державного фінансування та фінансову допомо-

D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%9D%D0%9A%D0%A6%D0%9F%D0%A4%D0%A0-2017.pdf.

* Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12. 2017 р. № 1071.

Порівняльна характеристика основних програм щодо відбудови та розвитку Східних регіонів України *

Розробник	Назва	Обсяг фінансування	Строк реалізації	Очікувані результати
Кабінет Міністрів України (2014 р.)	“План заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об’єктів соціальної та транспортної інфраструктури, житлового фонду та систем забезпечення життєвості населення на території Донецької та Луганської областей”	Відсутність чіткої оцінки. Оцінка експертів до 15 млрд. дол.	До 20 років	1) створення штабів з організації та відновлення об’єктів соціальної та транспортної інфраструктури, житлового фонду і систем забезпечення життєвості населення в пунктах Донбасу; 2) складання переліку пошкоджених (зруйнованих) об’єктів і проектно-кошторисної документації та отримання експертних висновків
Програма розвитку ООН (2016 р.)	Програма з відбудови і миробудування у п’яти областях на Сході країни: Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій і Харківській	Відсутність чіткої оцінки. Згідно із звітом спільної місії ЄС, ООН та Світового банку – 1,52 млрд. дол.	До 20 років	1) сприяння економічному відновленню і відбудові ключових інфраструктурних об’єктів; 2) сприяння ефективному місцевому врядуванню та впровадженню реформ з децентралізації; 3) сприяння досягненню безпечної ситуації в суспільстві та порозуміння
Кабінет Міністрів України (2017 р.)	Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України	4,7 млрд. грн.	До 2020 р.	1) відновлення критичної інфраструктури та соціальних послуг в основних сферах; 2) економічне відновлення; 3) підвищення соціальної стійкості, розбудова миру та суспільної безпеки, що сприятиме розв’язанню проблем шляхом виконання програмних завдань
ЄС (2018 р.)	Програма з допомоги та розвитку Східних регіонів України	600 млн. євро	2018–2020 рр.	1) відновлення критичної інфраструктури (у тому числі житла); 2) підтримка економічного розвитку та підвищення життєвого рівня населення; 3) реалізація соціальних програм у сферах охорони здоров’я та освіти
А.Б. Аваков	Стратегія відновлення цілісності України і деокупації Донбасу “Механізм малих кроків”	від 20 млрд. до 30 млрд. дол.	10 років	1) відновлення територіальної цілісності й миру в Східних регіонах України; 2) припинення подальшого кровопролиття і періодичної ескалації збройного “конфлікту-пульсації”; 3) деокупація, реінтеграція окупованих територій і пост-конфліктне будівництво; 4) стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад раніше окупованих територій (підвищення якості життя населення через зміцнення їх спроможності та соціальної витривалості, стимулювання економічної активності); 5) мінімізація екологічних ризиків і недопущення техногенних катастроф

* Складено автором.

Дана концепція потребує конкретизації, узгодження, нормативно-правового забезпечення та подальшої реалізації.

Висновки

Як показує досвід країн, відновленню передують політичне рішення, що базується на геополітичній доцільності та національному патріотизмі щодо визначення моделі розвитку. В Україні для успішної економічної реконструкції необхідні такі послідовні заходи:

- розробка і реалізація сучасної, заснованої на інноваційному розвитку, концепції реконструкції економіки країни з урахуванням реальної геополітичної ситуації;
- реалізація розробленої вітчизняними науковцями і урядом стратегії відновлення та розвитку Донбасу, а також повернення Криму;
- визначення ключових (пріоритетних) галузей розвитку, які забезпечать високу конкурентоспроможність товарів і послуг на зовнішніх ринках, а також державна підтримка таких галузей;
- прийняття відповідних законів щодо повної зайнятості, гідної оплати праці, підвищення продуктивності праці, цінової стабільності;
- розробка механізмів використання запозичених коштів та їх контролю;
- прийняття відповідних законів щодо усунення та недопущення надмірної концентрації виробництва і капіталу, уникнення формування монополій;
- недопущення корупції та запровадження економічних механізмів боротьби з нею;
- розробка ефективної соціальної політики, політики зростання доходів і споживання населення;
- створення спеціальних економічних зон і наукових парків.

Список використаної літератури

1. *Хасцька О.П.* Аналіз динаміки ВВП України та інших країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/60.pdf.
2. *Гуменюк Л.* Соціальна конфліктологія : підруч. – Тема 12: Міждержавні конфлікти. – Львів : ЛДУВС, 2015. – 564 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://pidruchniki.com/78492/psihologiya/mezhderzhavni_konflikti.
3. *Лиддел Гарт Б.Х.* Стратегия непрямых действий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html.
4. *Карл фон Клаузевиц.* О войне. – М. : Эксмо, СПб. : Мидгард, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hrguru.ucoz.ru/_ld/0/9_2Aw.pdf.
5. *Ерхард Л.* Добробут для всіх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliograph.com.ua/erhard-1/index.htm>.
6. *Целищев И.* Японская модель роста: сбережения, кредитование, инвестирование // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 6. – С. 87–96.
7. *Семенюк І.В.* Особливості історичної традиції Південнокорейського суспільства // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – № 55. – С. 45–55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_55_45.pdf.
8. *Лібанова Е.М.* Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/images/nauk-mon/Vidrodgennya_Donbasu.pdf.
9. *Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І.* та ін. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі : нац. доп. ; [за ред. Е.М. Лібанової]. – К. : НАН України, 2015. – 363 с.

10. Сорока М. По фронту науки – революційно: неповторний стиль Бориса Патона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2352593-po-frontu-nauki-revolucijno-nepovtornij-stil-borisa-patona.html>.

References

1. Khaietska O.P. *Analiz dynamiky VVP Ukrainy ta inshykh krain svitu* [Analysis of GDP dynamics of Ukraine and other countries of the world], available at: www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/60.pdf [in Ukrainian].
2. Gumenyuk L. *Mizhderzhavni Konflikty, v: Sotsial'na Konfliktohoiya* [Interstate Conflicts, in: Social Conflictology]. Lviv, LSUIA, 2015, available at: https://pidruchniki.com/78492/psihologiya/mezhderzhavni_konflikty [in Ukrainian].
3. Liddel Hart B.H. *Strategiya Nepryamykh Deistvii* [Strategy: The Indirect Approach], available at: http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html [in Russian].
4. Carl von Clausewitz. *O Voine* [On War]. Moscow, Eksmo, SPb, Midgard, 2007, available at: http://hr guru.ucoz.ru/_ld/0/9_2Aw.pdf [in Russian].
5. Erhard L. *Dobrobut dlya vsikh* [Wohlfahrt für Alle], available at: <http://bibliograph.com.ua/erhard-1/index.htm> [in Ukrainian].
6. Tselishev I. *Yaponskaya model' rosta: sberezheniya, kreditovanie, investirovanie* [Japanese model of growth: savings, credits, investment]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 2001, No. 6, pp. 87–96 [in Russian].
7. Semenyuk I.V. *Osoblyvosti istorichnoi tradytsii Pivdennokoreis'koho suspil'stva* [Features of historical tradition of South Korean society]. *Humanitarnyi visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 2013, No. 55, pp. 45–55, available at: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_55_45.pdf [in Ukrainian].
8. Libanova E.M. *Vidrodzhennya Donbasu: otsinka sotsial'no-ekonomichnykh vtrat i priorityetni napryamy derzhavnoi polityky* [Revival of Donbas: assessment of socio-economic losses and priority directions of the state policy], available at: http://www.nbuv.gov.ua/images/nauk-mon/Vidrodzhennya_Donbasu.pdf [in Ukrainian].
9. Libanova E.M., Gorbunin V.P., Pyrozhkov S.I., et al. *Polityka Integratsii Ukrains'koho Suspil'stva v Konteksti Vyklykiv ta Zagroz Podii na Donbasi. Nats. dop.* [Policy of Integration of Ukrainian Society in the Context of the Challenges and Threats of Events in Donbass. National report]. E.M. Libanova (Ed.). Kyiv, NAS of Ukraine, 2015 [in Ukrainian].
10. Soroka M. *Po frontu nauky – revolyutsiino: nepovtornyi styl' Borysa Patona* [On the front of science – revolutionary: the inimitable style of Boris Paton], available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2352593-po-frontu-nauki-revolucijno-nepovtornij-stil-borisa-patona.html> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 4 липня 2018 р.
The article was received by the Editorial staff on July 4, 2018.*